

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

**In Titi Livii Patavini, Historiarvm Ab Vrbe Condita Libros,
Qvi quidem exstant, omnes, Observationes**

Godelevaeus, Wilhelm

Francofvrti, 1609

In Librvm VIII. Annotationes.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-69254](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-69254)

L. Va. Dea. **L** Va. *matris*] Ea Dea nomen à luendo expiandoque sortita videtur esse & præfuisse Iustrationibus & Iustris, post eadem autem hostium, & bellum opus purgamentis & piaculis est, Torneb. lib. 16. aduersariorum, cap. 20. Luere autem inter cætera purgare est, vt idem docet lib. 23. cap. 21. Gualdes historiae Deorum syntagm. 12. dubitat, an hæc eadem sit cum Diana. Meminit eius & Linius lib. 5. decad. 5.

Latinorum *Prætores tum dicos*] Verere Latinorum instituto ita traditum erat, vt omnes ad lucum Latini nominis rerum communium causa ad Lucum Ferentinum, qui erat sub monte Albano, coirent, ibique de summa Reip. consultarent, ac duobus prætoribus rem vniuersam Latinorum committerent, quod præter Lium ostendit Dionysius in Anto.

Legati sa *Legatus iure gentium*] Legatos iure gentium sacrosanctos fuisse vsque adeo vulgatum est, vt & in proverbium exierit: Legatus non cæditur neque vincitur. De quo Erasmus ibid.

In quiete utriusque consuli] Hoc somnium etiam habetur apud Valerium Maximum lib. 1. cap. 7. Cæterum Valerius scribit, utroque somno certiores factos, ex altera acie Imperatorem, ex altera exercitum Diis manibus matricum Terræ deberi. Vtrius autem dux copias hostium aggrediretur, superique eis sese ipsum deuouisset, victoriam habiturum.

Auerrun *Auerruncande Deumira*] Auerruncus vnus ex Diis, quos placari oportet, vt mala à nobis, vel frugibus natis amoueantur, auctore Gellio lib. 5. cap. 12. Hinc auerruncare verbis, quod idem est, quod amouere.

Manlia *Manlianaque imperia*] Vide Erasmus in proverbio: Manliana imperia. Cæterum & Posthumiana imperia eadem significatione dici, ostendit Gell. lib. 1. c. 13. & Valerius lib. 2. cap. de discipl. milit. Ex hac vero historia discendum, Manlium posthabuisse priuatum affectum publicæ utilitati, quum plus imperii maiestatem militaremque disciplinam fecerit, quam paternam vel pietatem, vel filii insignem fortitudinem, de qua præter Lium Plutarchus in vita Fabii Max. & cap. 26 Parall. Frontinus lib. 4. cap. 1. Sabellicus lib. 3. c. 2.

Clypei & scuti dif- *Clypeis, antea Romani vsi sunt*] Hic nisi clypeum à scuto distinguamus, necesse est esse clypeum eum galea, ocreis, lorica, secunda pro clypeo scutum, & præter lorica eadem omnia. Vbi Dionysius Halicarnassicus pro clypeo *scutidæ* Græce scribit, pro scuto *Sugeodæ*. Igitur clypeus rotundus erat, vt Virgilio auctore intelligi potest, qui prægrandem Cyclopi oculum comparat clypeo Argolico, oculi autem figura rotunda est.

Sugeodæ. *Argolici, inquit, clypei, aut Phæbeæ lampadis instar*] Scutum formæ oblongæ, maiusque clypeo. Itaque pro clypeo secunda classis datum scutum est, quod sine lorica essent, vt scutum & clypei, & lorice loco esset, & totum corpus protegeret. Maro: Scutis protecti corpora longis. Hinc & *Sugeodæ* Græci vocant, quod referat similitudinem forium, quæ longiores quam latiores solent esse.

Stipendiarii *Stipendiarii facti sunt*] Stipendiarii hic in Liuiso sunt, qui stipendia merent. Dicit enim, Romanos scutis vsos esse, ex quo stipendium militibus constitutum fuit, antea enim sine stipendio militabant.

Phalange *Phalanges similes Macedonicis*] Græcis & Macedonibus phalanx erat pedum stabile agmen grauis armaturæ, vt fere Romanis sive legionibus, Iulius tamen Cæsar & Germanis & Gallis phalanges tribuit, libro 1. Sed in his locis Tornebus libro 9. cap. 7. phalangem facere esse arbitrat, quod Græci dicunt.

eunt *ovvaxar* *l'ces*, cum iunctis clypeis aut scutis vel in hostes inuaditur, vel hostium impetus excipitur, quod sic confertis clypeis Macedonum phalanx pugnare solebat. Ita autem apud Caesarem intelligi ex eo patet, quod ita scribit: Reperti sunt complures nostri milites qui in phalangas insilirent, & scuta manibus tenuerent, & desuper vulnerarent. Est igitur ibi phalanx *ovvaxar* *ovvaxar*. At Philippus rex Macedoniae secutus heroicam illum belli Troiani cuneum, de quo Poeta scribit: *avvaxar* *avvaxar*, phalangem composuit Macedonicam vmbonum, velut perpetuo textu confertam, Tornebus loco praallegato, vide eundem lib. 6. cap. 21.

Gesaque] Gesa Gallorum proprie tela, sicut Sariffix Macedonum: Germanorum framea: Sed & fortes viros dici à Gallis Gefos, à Servio annotatum. *quid.* est. Gefatas etiam ab eisdem appellari mercenarios milites, Plutarch. auctor est, vt annotat Caellus lib. 21. cap. 18. lect. antiq.

Manipulorum athen antepilani vocabantur] Sic vocabant hastatos & principes *Antepi-* in legione, quod essent antetriarios, qui pilani vocabantur, vt & M. Varro de *lani.* lingua Latina docet. S e enim scribit: Hastati dicti, qui primum hastis pugnant. Pilani qui pilis, principes, qui à principio gladius, & post commutata te militari minus illustres sumuntur. Pilani triarii quoque dicti, quod in acie tertio ordine extremis subsidio deponbantur. Ouidius 3. Fast.

Hastatos insituntque decem.

Et totidem principes, totidem pilanos habebat, Corpora, legitimo quique merebat equo.

Quindecim ordines locabantur] Aut pro quindecim scribendum nonem, aut in vexilli numero citor si necesse est. Nam cum in vexillo dicat esse centum octoginta sex homines, hi tres efficiunt ordines sexagenum hominum cum suis centationibus Nam in ordine duo erant, sic tria vexilla efficiunt nouem ordines, non quindecim, ex quibus acies postrema constabit, qua ordinem vnum ex illis effici dicit, cuius pars vna primum pilum dicebatur, id est, vexillum triariorum. Proinde Tornebus praallegato cap. 27. lib. 11. Aduersariorum legendum suspicatur: Nouem ordines locabantur, ex quibus ordo vnus, qui tres partes habebat, earum vnam, quam primum pilum vocabant, tribus ex vexillis constabat. Nam nisi ita legatur, vix est, vt ordinum numerus cum vexillis conuenire posse videatur.

Ad triarios redisse] Vide etiam Vegetium lib. 2. de re militari, vbi declarat, *Triarii* post omnes acies solere collocari Triarios omni armorum genere instructos, qui, qui genu posito subsidiebant, vt si primam aciem vinci contigisset, ab iis integrato praesto victoria repararetur.

Principes cum principibus] Hi principes in secunda acie erant, & robur exercitus existimabantur. Inde illud Terentianum: Inde ego post principia omnibus signum dabo. *Principes.*

Caput sceleris à familiari parte] Hic & caput & pars familiaris verba sunt *Familiaris* aruspice, quae quidem ars, cum ob vanitatem & superstitionem merito *ri parti.* delicta sit & improbata, nobis obscura sunt & ignota. Sed conficere licet caput fibrarum in iecore initium fuisse, cumque iecur in duas partes diuiderent, familiarem & hostilem, & è familiari sua euenta augurarentur, ex hostili hostiam fata, duo capita erant, vnum hostile, alterum familiare. De familiari hic Liuius loquitur, vt annotauit Tornebus libro 11. Aduersariorum cap. 27.

Dui Nouensiles] Nouensiles Dei à Sabinis Romam deducti existimantur, *Nouensiles diui.* atque iis à Tarso rege aedes dicatur, quibus indigitamenta haec ascribit Varro, Herculalem, Veltam, Salutem, Fortunas, Fortem Fidem: Non desunt qui Nouensiles *KK* Nouensiles

Nouentiles hos Deos appellatos parent, quod nouissime in Deorum nume- rum recepti sint. quasi nouissime id est, nuper salientes hoc est, in Deorum numerum ascendentes. Prout annotauit Gyraldus Syntag. Deorum.

Agendum pontifex publicus] Vota enim nisi arbruratu & ceremoniis quibus- dam pontificum fierent, irrita videbantur. Verum quae vota olim solemnia fuerunt apud Romanos, & quae apud exteros, quive vota concipere soliti sunt, lege Alexand. ab Alex. lib. 3. cap. 22.

Deuotio- nis for- ma. *Mauro. Tel. utriusque deuotio*] Deuotionis exercituum formam vide apud Ma- crobium lib. 3. Sat. ut. 1. 3.

Inci. Rus. cinctu Gabino] Ante quoque cinctus Gabini mentio facta est. Mi- nimum vero eius & Virgil. dum canit: *Ipsa Quirinali trabecae, cinctusque Gabina*

Insigni. referat stidentia limina co. fil.
Vbi Seruius, quis in fuerit, exponit. Vtebantur autem eo magistratus & pontifices, cum belli causa operabantur sacris, se deuotebant pro exercitu, portas Ioui aperiebant, aut amburbia faciebant, denique cum rei sacrae op- ram dabant belli causa, ut annotauit Torneib. lib. 22. Aduers. c. 19.

Cunei qui. *Perrup. p. c. n. o. i.*] Nomen cunei significat formam instruendi aciei notis- simo in findendis lignis instrumento sumptam. Vide Vegetium lib. 3. cap. 11. Sic Caetar libro 6. de bello Gallico, Alii cuneo facto, ut celeriter petrumpan- centent.

Decip- trii deuo- tio. *In se unum veriti.] De Decii facto, quo insignem suam in patriam pietatem declarauit, prater Lium Florus lib. 1. c. 14. Plinius lib. 22. c. 5. Plutarch. cap. 37. Patall. Valer. Max. lib. 1. cap. 7. & lib. 5. cap. 6. August. lib. 3. cap. 18. Sabellic. lib. 4. Ennead. 4. & lib. 4. cap. 1. Ethic. exempl. Volaterran. lib. 13. cap. 1. Vbi notum- ment. Meminerunt etiam Virgil. 6. Aeneid. & Claudianus de quarto consu- latu Honorii. Meminit & Iuuenalis, cum inquit, Plebeis Deciorum inuice, plebeia fuerunt nomina, &c.*

Mars comm- niti. *Communiuere uere Martem.]* Inertum ac uarium belli euentum notabant hoc dicto prout notat Erasmus in prouerb. Mars communis. Frequenti actum- Latio est haec dicendi forma quemadmodum & a quo Marte discedit, quo- ties neutri parti cessit: victor a.

Imperia qua ditu- lantur. *Firmis. m. m. longe imperium.]* Qui etenim metu imperium retinere student, in inuidiam atque odium hominum incurrunt. Nam verum est illud a Cae- rone reatum lib. 1. de Offic. Oderint dum metuant. Quis enim (inquit idem in Latio) cum diligit, quem metuat, aut eum, a quo se metui potest? Er hat pertinet dictum Amylii Probi in vita Dionis. Nullum esse imperium suum, nisi beneuolentia munitum: Id quod licet sapientes verum esse putant, fuerit nihilominus nostra a tate non indocti homines (inter quos Nicolaus Machi- uellus) qui cum de regnis bellicisque rebus ex professo differerent, regnum metu salutisque aut comitate & beneuolentia fulcienda: retinenda que esse contenderent. In quorum sententiam experientia suadente, multos delin- dere animaduertimus.

Laniuinis ciuitas data. Strabon. geograph. lib. 4.] Hoc loco quis quamplurima munici- pia à Latio recitantur, non solum enim s. riem eorum asserbere: Nam qui municipes fuerint & quae inter ipsos atque colonos d. ferentia fuerit, antea annotauimus: paulo post etiam de generibus municipiorum dictum.

MUNICIPIVM CARE.

C. Arites primos municipes & eos sine suffragiis iura fuisse ex A. Censorio & Gellio constat. Hoc municipium inter ea praefecturis refert Festus, in quas praetor urbanus praefectos creare solebat. Hae municipia ante legem Iuliam ciuitatem cum suffragio datam fuisse, Festus aperte innuere videtur, quam

quum illud eo iure quo Aricini fuerunt donatum scribat, & Aricinos ex Livio civis Romanos fuisse confert cum suffragillatione.

MUNICIPIVM TVSCVLVM.

Primum omnium municipium cum suffragii latioe fuit Tusculum, cui quum (vt inquit Sext. Pomp.) primo sine suffragio ciuitas data esset, post aliquot annos pleno iure civis Romani Tusculani facti sunt. Eius rei ita meminit lib. 6. Livius. Tantum sese verborum à Tusculanis in senatu factum. Pacem in presentia, nec ita multo post ciuitatem impetrauerunt: Ab Tusculo legiones deductæ. Hoc autem factum est anno vrbis 373. Ciuitatem vero Romanam (vt opinor) sine suffragii iure eos adeptos fuisse quadriennio post, refert idem Livius. Incensos Launos ea rabies impetus Tusculum tulit, ob iram, quod deserto communi consilio Latinorum non in societatem modo Romanam, sed etiam in ciuitatem se dedissent. Hoc factum est anno vrbis 377. Tusculanos vero suffragii ius haud longe post primum consulem e plebe creatum, ex his Imper. Claudii verbis apud Tacitum intelligo. Plebei (inquit) magistratus post patritios, Latini post plebeios, cæterarum Italix gentium post Latinos. Neque enim æquum videbatur, plebem Romanam magistratibus capiendis exclusam, alienigenas vero admissos fuisse. Eos vero suffragii iure à populo donatos in tribum Paphiam, vt Livius lib. 8. vel Popiliam, vt Valerius lib. 9. cap. 10. tradunt à censoribus relatos fuisse constat. Ad huc lib. 8. Livius post bellum Latinum, quo Latium omne domitum est anno vrbis 416. L. Furio, C. Menio Coss. Tusculanis ciuitas seruata, quam habebat, cimeterque rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum. Ex Tusculo celebres familiae, quæ Romæ summos honores adeptæ sunt, prodierunt, Porcii & Coruncanii, vt Cicero & Tacitus tradunt, quanquam Tacitus Coruncanios non Tusculo, sed Cameria oriundos scribat. De municipio Tusculo meminit Cicero pro Plancio.

MUNICIPIVM LANVVIVM.

Anno vrbis conditæ 416. Furio Camillo, C. Menio Coss. reliquiis omnibus belli Latini extinctis, Latioque omni ab his Coss. in deditionem populi Romani accepto, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, patresque hortatus est, vt hostes victos more maiorum pro ciuibus haberent, eosque in ciuitatem, quo illos in perpetuum fideles haberent, reciperent. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudate, sed cum aliorum alia causa esset, ita expediri posse concilium dicere, vt pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relator igitur de singulis, decretumque, Lanuuii ciuitas data, sacraque sua reddita, cum eo vt ædes lucusque; solpitæ lunonis communis, Lanuinis municipibus cum populo Romano esset. Sextus Pompeius, Seruius filius aiebat. Municipis initio fuisse, qui ea conditione civis Romani fuissent, vt semper Remp. separatim à populo Romano haberent (id est, qui suis legibus viverent) Cumanos videlicet, Acceranos, Atellanos, qui æque civis Romani erant, & in legione merebant. Municipium id genus hominum dicitur, qui quum Romam venissent, neque civis Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum, vna cum Romanis ciuibus, præterquam de suffragio serendo, aut magistratu capiendo, sicut fuerunt quondam Fundani, Formiani, Cumani, Accerani, Lanuuii, Tusculani, qui post aliquot annos Romani effecti sunt. De Lanuino municipio mentionem facit Cicero pro Murena, quod postea à Cæsare dictatoris ex municipio colonia facta est.

MUNICIPIVM ARICIA.

Suggestit Livius libro octauo, Aricini Nomentanique & Pedani eodem iure, quo Lanuuii in ciuitatem accepti. Et Velleius libro primo. Deinde in-

terpositis duobus & triginta annis, Aricini in civitatem recepti. Sex Pompeius: Alio modo municipium dicitur, cum id genus hominum definitur, quorum civitas vniuersa in civitatem Romanam venerunt, vt Aricini, Carites, Anagnini. Aricia postmodum ex municipio colonia facta est, exolecentibus (vt scribit Gellius) municipiorum iuribus & priuilegiis. Nam enim Florus ex Liiuo in Epitoma lib. 80. coloniam vocat. Ceterum cum tam de municipio- rum numero, quam de his, qui cum suffragio civitatem adepti sunt, inter Liuium, Velleium & Festum controuersia sit, ego hic Liuium sequor, qui mea sententia accuratius hanc rem tractauit. Ne vero Velleius & Festus à Liuiio dissentiant, quantum à me fieri poterit, operam dabo, utque eorum repugnantiam, si qua vlla sit, tollere curebo. Quanquam non ignorem, Festi locum, vbi de municipiis loquitur, corruptum esse, aliquot verba Festi ipsius, aliquot vero Epitomis esse, quæ inuicem inserta rem valde obsecram reddunt: Ego tamen ex Festo non nisi municipiorum nomina excipere volui, nam triplicem quam eorum distinctionem facit, me satis non intelligere fateor. Ex Liuiio enim & Gellio aperte colligitur, duo potissimum genera tantum fuisse.

MUNICIPIVM NOMETVM.

Aricini, inquit Liuius lib. 8. Nomentani, Pedani eodem iure, quo Lanuini in civitatem accepti anno vrbs 416. L. Furio, C. Manio Coss.

MUNICIPIVM PEDVM.

Tedium. Pedani cum Nomentanis & Ancinis eodem iure, quo Lanuini ciues Romani facti. Pedum autem Latii oppidum, haud procul à Tyburis fuit. Ceterum Lanuinos, Aricinos, Nomentanos, & Pedanos municipes hęc anno cum colonis Antiatibus ciuitate à populo Romano ex S. C. donatos, censoribus qui proxime creati sunt. Quintus Publius Philo. & Sp. Posthumus in duas nōtiās tribus propter eos auditas censuerunt, Maciam & Scaptiam, quoru- Macia à castris Latii Mæcio dicta est, de quo sic scribit lib. 6. Liuius: Tertiam partem dictator Camillus ad Volcos duxit, nec procul à Lanuino ad Maciam (is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. Scaptia vero à Latii vrbe Scaptia dicta est. De qua Plin. lib. 3. cap. 5. meminit.

MUNICIPIVM FVNDI.

Eodem anno post bellum Latinum L. Furio & C. Manio Coss. Fundanis, Formianisque, quod per fines eorum tuta pacataque fuisset via, ciuitas sine suffragio data. Ita libro 8. Liuius. Paterculus vero, interiecto triennio, Fundani & Formiani in civitatem recepti, eo ipso anno, quo Alexandria condita est. Addit idem Liuius lib. 38. M. Valerio Messala, & C. Liuiio Salinatore Coss. anno vrbs 564. De Fundanis Formianisque municipibus & Arpinatibus C. Valerius Tappo Tribunus plebis promulgauit, vt ius suffragilatio (nam antea sine suffragio habuerant ciuitatem) esset. Huic rogationi quatuor Tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, quum intercederent, edocsi populi esse non senatus, ius, suffragium, quibus vellent impertiri, deliterunt incepto. Rogatio perlata est, Aemilia tribu Fundani & Formiani, in Cornelio Arpinates ferrent. Atque his tribubus tum primum ex Valerio plebiscito, à censoribus, qui eo anno erant, T. Quintio Flaminio, & M. Claudio Marcello censi sunt.

MUNICIPIVM FORMIÆ.

Idem ius, quod municipes Fundani, habuerunt etiam iis vicini Formiani. Longo tempore post Formiæ à triumuiris ex municipio colonia facta est. Municipia Fundos & Formias inter praefecturas eas refert Festus, in quibus praetor Vrbanus singulis annis praefectos ab vrbe mittebat.

MUNI-

MUNICIPIVM CVMÆ.

Inius libro 8. L. Furio, C. Manio Coss. Campanis equitibus honoris causa, quia cum Latinis rebellare voluissent, ciuitas sine suffragio data, Cumanos Suesulanosq; eiusdem iuris conditionisq; que, cuius Capuam esse placuit. Et lib 23. de 300 equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendiis emerunt Romam venerant, delatum ad populum, ut ciues Romani essent: item in municipibus Cumanis essent pridie quam populus Campanus a populo Romano defecisset. Idem lib. 40. Cumanis perentibus permillum, ut publice Latine loquerentur, & præconibus Latine vendendi ius esset. Hoc municipium à Festo inter ea refertur, quibus postea ciuitas cum suffragio data est. Inter eas quoque præfecturas illud enumerat, in quas præfecti à populo mittebantur, quod postea Augustus Cæsar coloniam militarem fecit.

MUNICIPIVM ACERRÆ.

Inius libro 8. anno vrbis 422. A. Cornelio 2. & C. Domitio Coss. Censuratus nouiq; ciues cens. tribus propter eos additæ Marcia & Scaptia, addiderunt censores Q. Publ. Philo, Sp. Posthumius, Romani facti Acerrani lege ab Lucio Papirio Prætoris lata, qua ciuitas sine suffragio data. Et Velleius insequentibusq; consalibus à Sp. Posthumio & Philone Publilio censoribus Acerranis data ciuitas. Hoc municipium à Festo inter ea refertur, quibus primo sine suffragio post eum suffragii iure ciuitas data est. De qua re nihil Livius scribit: Hanc Festus inter eas præfecturas etiam enumerat, in quas à populo præfecti mittebantur. Quam vel ex præfectura, vel ex antiquo municipio Augustus postea coloniam deduxit.

MUNICIPIVM PRIVERNUM.

Vrbis Privernatibus ex auctoritate patrum latorum ad populum est, ut Privernatibus ciuitas daretur. Hoc factum est auctore Livio lib. 8. anno vrbis 425. L. A. Mamilio Mamercino 2. C. Plautio Deciano Coss. Hoc municipium inter eas præfecturas refert Festus, in quas prætor vrbis quotannis præfectos mittebat. Hæc postea colonia facta est.

MUNICIPIVM ANAGNIA.

Inius lib. 9. anno vrbis conditæ 443. Q. Marcio Tremulo, R. Cornelio Aruina Coss. Hernicorum tribus populis Alatinati, Verulauo, Fereniati, quia maluerunt, quam ciuitatem suæ leges reddita, connubiumque inter ipsos, quod aliquandiu soli Hernicorum habuerunt, permillum. Anagninis quoque arma Romanis intulerant, ciuitas sine suffragio latione data, concilia, connubiaq; adempta, & magistratibus præterquam sacrorum curatione interdictum. De municipio Anagnino meminit Cicero pro Domo. An vero huic municipio ciuitas cum suffragio vnquam data fuerit ante legem Iuliam, incomperum. Festus quum inquit, alio modo municipium definitur, id genus hominum esse, quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venerunt, ut Aricini, Cz. ites, Anagnini, aperte significare videntur. Czæne & Anagninam suffragii ius, quemadmodum Aricinis habuisse. Qui etiam Anagninam inter præfecturas enumerat, in quas prætoris vrbis auctoritate præfecti ibant. Frontinus vero eam à Druso Cæsare coloniam deductam fuisse tradit.

MUNICIPIVM ARPINVM.

Inius lib. 9. I. Genutio, Ser. Cornelio Coss. anno vrbis 451. Arpinatibus, Trebulanisque ciuitas data. Ut autem sine suffragio intelligi debeat, idem facit, qui lib. 38. refert Arpinatibus ciuitatem cum suffragio datam fuisse. De municipio Arpino meminit Cicero pro Plancio, & de claris oratoribus. Festus Arpinum inter eas præfecturas enumerat, in quas prætor vrbis singulis

gulis annis praefectos mittebat. Itemque inter ea municipia, quae sui iuris erant. Atque haec sunt omnia municipia, quibus civitas cum suffragio data fuisse, apud Livium inveni. Adicit Velleius lib. 7. M. Curo & Cornelio Rufino Coss. anno urbis 464. Sabinis sine suffragio data civitas, semper tunc vero Sopho & Appio Caci filio Coss. anno urbis 486. suffragio ferendi ius Sabinis datum. Quod si hoc verum est, Sabini primi fuerunt, quibus integræ provinciae civitas data sit, quod tamen creditu difficile est, nam is post legem Iuliam cum Latinis, Vmbriis, & Gallis Cispadanis datam fuisse existimo.

MUNICIPIVM ATELLA.

Hoc municipium etiam à Festo refertur inter ea, quibus civitas postea cum iure suffragii data est, & in lib. 14. id vnum ex his praefecturis feritur. In quas praefecti populi suffragio creati mittebantur. Vtrumque enim esse potest, ut primo municipium post bello Punico secundo, cum reliquis, quae supra enumeravi, praefectura facta sit. Illud Augustus, ut pleraque alia coloniam deduxit.

MUNICIPIVM SVESVLA.

Suessulam & Trebulam, quanquam vetusta municipia, post omnia tempora collocavi, quod iis ante legem Iuliam civitatem cum suffragio datam fuisse non inveni, quod eo honore, illa quae supra retuli, affecta, vel aperte intelligatur, vel ex scriptorum verbis eliciatur. De municipio postea Suetonii Livius lib. 8. bello Latino finito, Cumanos, Suessulanosque eisdem ius conditionisque, cuius Capuam esse placuit. Hanc praefecturam referri debet ex his, in qua populus Romanus praefectos quotannis mittebat. Quod quia Coloniam, ut supra vidimus, militarem deduxit.

MUNICIPIVM TREBVLA.

L. Genutio Ser. Cornelio Coss. Arpinatibus Trebulanisque civitas data in Livius lib. 10. Eam autem sine suffragio iis concessam fuisse ex eo patet, quod multo tempore post Livius refert. Arpinates cum suffragio civitatem adeptos fuisse, de Trebulanis autem nullam mentionem facit.

ALIA QVÆDAM MUNICIPIA.

Festus lib. 11. Tertio municipium definitur, quum id genus hominum, quod ad civitatem Romanam ita venerunt, ut municipia essent, ut sua cuiusque civitatis & coloniae iura essent, ut Tiburtes, Praenestini, Pisan, Arpinates, Nolani, Bononienses, Placentini, Nepusini, Sutrin, Lucenses. Ex his Tiburtes Praeneste, quae civitates foederatae Latinae erant, & Arpinum municipium ius legibus relictae sunt. Pils, Nola, Bononia, Placentia, Nepe, Sutrium, Lucania deduxit. Memorantur à Cicerone municipia aliquot praeter ea quae dixi, quae haud dubie post legem Iuliam facta sunt, ut Alculum in oratione pro Sylla, Aquinum, Labici, Gabii, Bonilla in secunda Philippica, Larinum in oratione pro Cluentio, Ameria pro Sex. Roscio, Tarquinii pro Caeliana & quaedam alia.

Tacitus lib. 17. municipia Transpadana, Mediolanum, Novariam, Veroblas & Eporediam nominat. In vetustis epigrammatibus municipiorum Imbecorum, Scgulin, Interamnatis, Nabart, Calventinorum, Vindentium, Corniculani, Surrentini, Rhegini, Tiburtis, Hidiuntini, Sarpinatis, Suessani, Fori Sempronii, Corani, Nolani, Aletrinatis, Allifani, Aterini, Blerani, Arretini, Clusini, Tifernatis, Maevania & Maevaniola, Capenatis, Urbini, Sallustianis, Cassinatis, Hispelli, Fori Flaminii, Numinatis, Astinatis, & aliorum multorum frequens mentio est. Atque haec tenus de municipiis.

Trans Tyberim habitare] Id quodammodo infame fuisse observavit Torne- lib. 24. Aduersat. cap. 43. vt id antea annotatum est.

Clarigatio esset] Cælius Rhodiginus lib. lectio. antiq. s. cap. 11. per clarigati- tionem talem nummaziam intelligi posse, esse qui pueri scilicet. Rodæus in posterio. annotat. ad Pandectas, per clarigationem ἀποδομῆσιον intel- ligit, quæ hodie vulgo dicitur pignoratitio, seu barbaro vocabulo, Reprella- lia. Cæterum eorum errorem, qui negant clarigationem esse hominum, prehensionem, seu ius prehendi & abducendi hominis, corrigi Torne- bus lib. 12. Aduersat. cap. 1. ostendens in antiquo Lexico, ita clarigationem ex- poni nimirum ἀποδομῆσιον, ἀποδομῆσιον, ἀποδομῆσιον. Seruius lio 9. & 30. Clarigationem dictam esse existimat à clara voce. qua utebatur pater narra- tus, aut δὲ τῆς ἀληθείας, hoc est à forte. Nam per bellicam fortiter invadebant agros hostium.

Civitas sine suffragio data] Ea distinctio civium apud veteres seruari solita est, vt aut civitatem haberent sine suffragio, alii ius suffragii vna cum civitate. Parum vero, vel nihil ab iis civibus Romanis, qui urbem ageruntve incole- rent, differbat hoc civium Romanorum genus, qui in municipiis, quibus cum suffragio latine civitas data erat, commorabantur. Hi enim omnibus civium Romanorum privilegiis potiebantur, imo & ex istimo exceptio, quod in curias Romanas descripti non erant, atque ob eam causam Curias co- mitiis in quibus tamen parum momenti erat, excluderentur. Curie enim tantum eorum qui urbem incolerent, erant. Nam qui in municipiis vel colo- niis civis Romani habitabant, sua quadam in suis vrbibus sacra habebant, quæ municipalia dicebantur, erantque iis perinde ac Romanis Curie. Quod vel inde apparet, quod Milo legitur ad prodendum flammam Lanuvinum, profectus in ille pridie quam Clodium occidit, nec erat necesse sua sacra eos relinquere, qui civitate donabantur, nisi in urbem migrarent. Nam quos sub- regibus migrasse Romam reperimus, vt Sabinos, Tulcos, Latinos & Alba- nos, eos simul per curias Romanas descriptos fuisse, ex Dionysio aperte in- telligitur. Qui vero ad urbem non migrabant, suis sacris vacare opus erat, quæ (vt dixi) municipalia sacra vocantur. De quibus sic scribit Festus: Mun- cipalia sacra vocantur, quæ ab initio habuerunt ante civitatem Romanam acceptam, quæ observare eos voluerunt Pontifices, & eo more facere, quod fecissent antiquitus.

Primum vero omnium qui municipales facti sunt, sine suffragio latine fue- runt. Hi fuerunt Cærites. Hoc illis (inquit Gellius) concessum, vt civitatis Ro- manæ honorem quidem caperent, sed negotiis tamen atque oneribus vaca- rent, pro sacris bello Gallico receptis custoditisque. Hinc tabulæ Cærites ap- pellata versâ vice, in quas censores referri iubebant, quos nota causa suffra- gio ornabant. Idem tradit Alconius de municipiis loquens. Sex Pompeius ita scribit: Municipales erant, qui, quum ex aliis civitatibus Romam venissent, hoc est (vt ego interpretor) civitate donari essent, eis non licebat magistratû capere, sed tantum muneris partem. At Seruius aiebat, initio fuisse, qui ea con- ditione civis Romani fuissent, vt semper Remp. separatim à populo Roma- no haberent, qui æque civis Romani erant, & in legione utebant, sed di- gnitates non capiebant.

Municipalis id genus hominum dicitur, qui, quum Romam venissent, neq; civis Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum, vna cum Romanis civibus, præterquam de suffragio ferendo, & magistratu capiendo. Hi omnia civitatis privilegia, præter suffragii latio- nis, & magistratus capessendi potestatem habebant. Municipales vero cum suffragio iure, omnia privilegia civium Romanorum urbem incolentium ha- bebant.

Trans Tyberim habitare.
Clarigatio.
R. pres. Julia.

Municipi-
piorum
sacra.

Municipi-
pes sine
suffragio.
Tabulæ
Cærites.

bebant præter curias, in quas, quemadmodum qui Romæ habitabant distributi non erant, ac per hoc curiis eomitiis exclusi.

De municipibus sic scribit Vlpian. lib. 7. Municipis aut nationis facit, aut manumissio aut adoptio, & proprie quidem municipes appellantur manciis participes, recepti in civitatem, ut munera nobiscum facerent. Cæterum omnium municipiorum eam iure suffragii primum fuit Tusculum.

Connubiorum ius.

Connubia commerciaque Ius connubiorum olim civibus Romanis erat proprium, quia tantum cives cum civibus matrimonium contrahere poterant, ita, ut si pater aut mater peregrini essent, non legitime erant nuptiæ. Lex enim erat, ut nuptiæ tantum essent inter cives Romanos, inter quos solos connubii ius erat. Filii ex eo matrimonio nati soli iusti sunt, & in potestate parentum, & hi succedunt parentibus. Commertium vero est emendi vendendique; inuicem ius, sub hoc privilegio continentur omnia commerciorum genera, ut nexa, stipulationes, mancipationes, Sacramenti contentiones, in iustitiam & alia, quibus perfecto iure possessio rei acquirebatur, vel quibus iure civium Romanorum dominus fiebat.

Roftra nauium.

Roftraque carum Roftra ut existimat Baysius de re nauali, Latinis sunt quæ Græcis dicuntur Acrofolia. Sunt autem acrofolia extrema nauis partes, quæ facile euelluntur cum collibitum fuerat, ut Baysius ibidem ex Diodoro aliusque auctoribus tradit.

Vestaliæ supri cœperturæ pœna.

Vitæ sub terram Vestales supri compertas, vias à Romanis de fossis Iulianis possum tradiderunt. Panem tamen & iac sub terra, ne fame necati viderentur, apposuisse addunt, id quod ex Græco ritu fluxile animaduertit Cæterus lib. 7. variat. lect. cap. 6.

Familia in potestate habere.

Familiam in potestate habere Hoc est ne manumitteret. Cum pontifices eos ad confitendam veritatem tormentis cogi volentes, metuerent, ne Manius feruus, à quibus prodi posset, manumitteret. Id eo & Pedianus in Commentariis orationis pro Milone, Pompeium ad Milonem significat misisse, ut quodcumque feruus, quorum opera in occidendo Clodio usus esse dicebatur, in potestate sua haberet. Milonem respondisse, ex his feruis quos nominasset, partim neminem se vnquam habuisse, partim manumississe, ut annotat ex eo Manius de legib. Romanis.

Opifices à militia repulsi.

Opificum quoque vulgus Opifices & sellularios à militia non lege, sed consuetudine repulsi existimat Sigonius lib. 2. de antiquo iure civium Romanorum. Dionysius tamen lib. 2. & 6. huiusmodi artes operosas, fordidas, humilesque à civibus Romanis remouet, hisque saltem agriculturam & artem militarem committit. Cæterum non male eius sententiam Sigonius impugnat, quod non solum suffragii ius, sed & honores amplissimos habuisse legantur.

Caduceum.

Caduceum præferentes Caduceum enim gestantes ab omni violentia tuti erant. Quippe cum pacis insigne esset apud Græcos, & caduceatorum nomen id demonstrat, sic enim hi vocantur, qui ad pacem mittuntur legati. Quæ vero forma caduceum fuerit, ex Græcis auctoribus annotat Cælius lib. 27. c. 16. lect. antiq. Plinius lib. 29. nat. histor. & Macrobius lib. 1. Saturnal. Budaas in prioribus annotat, ad Pandect.

Taxa ab Imperatoribus petitur, a senatu datur.

Senatus de Virtutibus Priuatisque consultus Imperatores siquidem Romani hostes de pace sollicitantes ad senatum relegere solebant. Sic Agesilaus, cum in Lydia Tisaphernem vertisset in fugam, rege Persarum per legatos in gentem vim pecuniarum vltro ad illum mittente, ac petente, ut à bello desisteret, ei respondit, Pacis quidem tempore Reip. vigere auctoritatem. Sic Eriacus, Græce est: *ἡμῶν ἰσχυρὸν ἐστὶν ἵνα μὴ ἴδωμεν ἄλλο τι*. Hoc est, civitatem ius auctoritatemque habere pacis dandæ, quibus verbis legatos à se Lacedæmonem reiecit, idque ab Imperatoribus Romanis obseruatum passim apud Livium.

Livium videre est. Sic namque Samnites à Papyrio dictatore pacem petentes ad senatum ire voluerunt, hoc eodem libro & alias saepe.

Bona Semoni Sango] Semonis Sangi meminit in Mytilagorum libro Var. *Semoy* 10. Augustinus in civitate diuma Semonem dici lanum sentit, quod femini *Sanguis* praesertim concipitur infans. Alii autem expuncta hac lectione Liviana, substituant Sabino Sango ex Dionysio, qui Antiquitatum secundo, Sabino- rum genti inditum nomen scilicet ex Sabino Sango diui Gentilis, quem Sangum quidam Pistium vocent. Calius Rhodiginus lib. 2. lect. antiq. cap. 3. Alexander vero legit Semoni Sango. Alii Sabino Sango, vel Sancto legunt, ut annotat Gyraldus historiae Deorum Syntag. 1. Sunt qui Semones interpretentur, quasi semi homines, quae interpretatio speciosa est. Alii hos & paccilarios vocant, quorum mentio apud Plautum; de quo Gyraldus historiae Deorum Syntag. 1.

Visceratio data in funere matris] Visceratio erat crudae carnis distributio, *Viscera* quae fieri solebat, vel in solenni festiuitate, vel in funeribus magnatum & *tin.* potentum, in quibus carnes siue crudae siue coctae, quandoque etiam panis vniuicque domum perferentibus praebatur. Vide ea de re Blondum libro secundo, Romae triumph. Meminit obiter Cicero libro 2. officiorum, titulo de duplici liberatati genere. Alexander quoque ab Alex. lib. 5. cap. 7. & lib. 3. cap. 7.

Invenit nocte silentio diceret dictatorem] Tam dictatorem, qui tenore belli audi- *Dictator* to dicebatur, quam qui comitiorum causa creabatur, noctu dici moris fuisse, *noctē dicit* ex illo Liviano lib. 1. seq. intelligitur. Noctē deinde silentio, ut mos est L. Papi- *solitus* nium dictatorem dixit.

Dodonae Iouis] Sic dicti à Dodona Epitri. Pomponius Mela lib. 2. Plin. in princ. *Dodona-* quarti libri, Strabo lib. 5. Stephanus in Dodona *us Iupit-*

Causet Acherusiam aquam] Oraculi verba ex Graecorum Commentariis ita *ter.* reddidit Victorius lib. 15. cap. 15. variarum lect. *Acheru-*

Αἰακίδῃ ἀποφθαλάξῃ μνηστῆρ ἀγρίστον ὕδωρ *su aqua.*
Παρθενίῳ δὲ τῷ τῶν ἰώντων ἀποφθαλάξῃ.

Ex altentum poteri non nexum dedisset] Budaeus in annotationibus prioribus *Nexum* nexum inisset, legendum putat. Est enim inire nexum, lege nexus ad dici. *intra.* xu vero obligati sunt, quorum corpus ut pignus capi potest, obligationis iure atque conditione. Vocatur autem nexus etiam neruus. Hinc Terentius in Phormione, Ceterum cum argentum repetent, nostra causa scilicet in ner- num potius ibit.

Alio honore triumphus] Nam qui triumphare volebat, necesse erat, ut imper- um intra vrbis mœnia habere posset. Proconsoles enim & propretore intra v- bis mœnia cum imperio esse non poterant. Hinc M. Marcello ob captas Syra- culas, P. Scipioni, ob recuperatas Hispanias ius triumphandi denegatum, quod ad eas res gerendas cum imperio tantum sine villo missi essent magistra- tu, ut suo loco videbimus.

Fortis fortunam iurare] Adagium est, de quo Erasmus in Chilliadibus. Admo- *Fortis* net autem fortiter periclitandam fortunam, nam iis plerunque res prospere *fortuna* cedere, cui sententia, accinit & illa Homericæ Odyssæa. *iurata.*

Ο αἰσχυλῶς γὰρ ἀνὴρ εὐ πῶστον ἀμείνω
Ἐργασίῳ πλῆθει εἰς πύρρῃ ἀλλοδῆν ἔλθοι.

L. Parsivium (ursivum)] Cursor dictus à velocitate pedum, qua victor om- nium suæ ætatis aequalium fuit, annotante Alex. ab Alex. lib. 1. cap. 9. ex Li- vii lib. 9.

Ad auspiciam repetendum] Taata enim apud Romanos auguria & au- spicia in auctoritate fuerunt, ut nihil eorum, quæ ad publica & privata nego- *KK 5* *tia*

tia pertinerent, in auspicio perfeceint. Testis Cicero de diuinatione, Alex. li. 2. cap. 26. in fine, & lib. 5. cap. 53.

Occasione bene gerenda res] Occasio, vt Cicero de diuinatione ait, est tempus in se al cuius rei idoneam faciendi aut nō faciendi dexteritatem habens. Hæc autem semel accepta non temere, & præteritum ducibus dimitteuda est. Cuius rei manifestissimum semper exemplum Hannibal Pœnorum dux præbuit, qui vbi que attentus, nec quæ minimas occasiones sibi oblatas frustra labi passus est. De cuius in ea re solertia consule Pontanum libro 4. de Prudentia cap. 7.

Exaultorare quid] *Se exaultorem*] Exaultorantur qui soluuntur stipendio, nec tamen dimituntur, sed habentur sub vexillo, non sub aquila, aut signis legionis, neque iam legionarij sunt, retinentur tamen donec emerita soluatur, aut agri assignentur. Missio vere iis datur, qui penitus dimituntur, T. Orosius lib. 3. Aduersariorum cap. 3.

Noxa eximi.] *Non noxa eximitur*] Eximere noxa est gratiam criminis facere, hoc est, remissionem dare, vt Budæus in prioribus annot. interpretatur. *Ite ad senatum iussit*] Pax enim vt superius annotauimus, ab Imperatorib. petabatur, à Senatu dabatur. De quo etiam Nannius li. 8. *de re publica*.

Dictator variis de causis dicitur.] *Belli ne gerendi causa*] Variis etenim de causis dictatores dici soliti sunt. Vel si belli externi, seditionisue domestice vis quædam maior incidisset, que videretur maiori imperio, quam consulari indigere, aut si adesse non possent committis consules, nec vellet senatus rem ad interregnum redire, at si figendus esset clauus religionis causa, aut iudi faciendi, quæstiones exercendæ, vel feræ Latinæ constituendæ, aut Senatus legendus. Hæc itaque præcipuæ dictationis creandi causæ fuerunt.

IN LIBRVM IX. ANNOTATIONES.

T. Veturio] Alii C. Veturium legunt. Constat tamen ex L. i. uo, & alii. Titum Veturium eo tempore cum Posthumio consulem fuisse, licet Val. Max. lib. 6. cap. 1. Titum Veturium eius Veturi filium fuisse dicat, qui in consulatu suo Samnitibus deditus est.

Veturio] Veturium vocat Orosius lib. 3. c. 15. qui hanc historiam quoque describit, vt & Val. Max. lib. 7. c. 2. Florus lib. 1. c. 16. Plutarch. in Paral. c. 6. August. lib. 3. cap. 17. Ciuitatis Dei, Eutropius lib. 2. c. 1. Sabel. lib. 5. Ennead. 4. Raipod. Volat. lib. 28. c. 2. vrb. com.

Caudinum.] *Circa Caudinum*] Duo fuerunt saltus alti, angusti, & syluosi, montibus petpetuis inter se iuncti, qui furculæ Caudinæ nomen habuerunt, in medio campus herbidos, a quo salique, per quem medium iter erat, non tam arduum, quàm periculosum. Harum furcularum meminit Volat. lib. 5. c. 6. Geograph. Sunt autem Caudinæ furcæ appellatæ, quod non longe sint ab oppido Samni, quod Caudis dicitur.

Luceria.] *Luceriam cognitus capiti*] Apulix urbem, & olim Aufonum coloniam, de qua Strabo lib. 6. & Plinius lib. 3. c. 31.

Prætorium quid.] *Prætorium consulum*] Per prætorium nihil aliud intelligit nisi tabernaculum consulis. Antiquitus enim omnem magistratum, cui potest exercitus, prætorum appellauerunt, prout superius annotatum est, & late ostendit Budæus in prioribus annotationibus, quas vide sub tit. de offi. præf. prætorio.

Medica via.] *Montes molire*] Id est, de moliri, vt simplex pro composito accipitur. *Medica via consilium capere*] Medica via consilium capiendum, non solum Politici, sed & Iureconsulti tradiderunt, in L. adeo de acquir. rerum dom. vbi Caius & ipse hanc distinctionem sequitur. Accursius in paragraph. quom ex aliena.